

Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie?

MAREK LOUŽEK

Can Public Choice Theory Explain EU Enlargement?

Abstract: This paper examines the process of EU enlargement using public choice theory. It starts by outlining the history of EU enlargement, and continues by examining the theoretical approaches to European integration. The third section explores the different theoretical perspectives on enlargement, after which the fourth section explains the use of public choice theory in international relations. The fifth section offers a cost-benefits analysis of enlargement, and the final section analyses the functions of citizens and politicians.

Key words: public choice theory, EU enlargement, European integration, game theory.

Od zahájení procesu rozšiřování ES/EU se objevila řada teorií, které na ně byly aplikovány. Rozšiřování a integrace bývají zkoumány z různých hledisek – institucionálního, historického, ekonomického, politického apod. Ačkoli všechna tato hlediska jsou přínosná, jeden analytický přístup v literatuře o rozšíření stále chybí: teorie veřejné volby. Cílem této stati je ukázat, že teorie veřejné volby je mimořádně plodná a že dokáže rozšíření Evropské unie (EU) vysvětlit neméně zdařile než alternativní koncepty.

Východiskem teorie veřejné volby je předpoklad, že nejen spotřebitelé, ale i politici sledují své vlastní (ekonomické, politické či jiné) zájmy. Teorie veřejné volby umožňuje proces evropské integrace „odidealizovat“ a realističtěji vidět zájmy jednotlivých aktérů v tomto procesu. Teorie veřejné volby je neutrální vědecký nástroj, který nezaujímá k EU žádná kladná či záporná hodnocení.

Struktura stati je následující. První část stručně načrtává průběh rozšiřování EU. Druhá část se vypořádává s teoretickými přístupy k evropské integraci. Třetí část se zabývá teoretickými perspektivami rozšiřování. Čtvrtá část analyzuje přístup teorie veřejné volby. Pátá část nabízí analýzu nákladů a výnosů z rozšiřování. Šestá část přináší analýzu užitku politika a občana z rozšiřování Evropské unie.

ROZŠÍŘOVÁNÍ EVROPSKÉ UNIE

Průběh rozšiřování Evropských společenství (ES) od jejich vzniku až do současnosti je v české literatuře dobře zdokumentován (např. *Fiala – Pitrová /ed./, 2001; Avery, 1996; Jakš, 1997; Lippertová, 1998; Staňkovský, 1996; Šlosarčík, 2004*). Cílem následující studie je tuto literaturu doplnit a nabídnout nové teoretické vysvětlení celého procesu, které je – alespoň pokud je mi známo – originální nejen v českém, ale i v mezinárodním měřítku.

Rozebírat průběh rozšíření Evropských společenství od jejich vzniku až do současnosti není z kapacitních důvodů možné. Proto na úvod jen stručná rekapitulace. Formální kritéria členství existují, aby zaručila dodržování standardů a odradila ty, kdo nejsou vítáni. Přestože pro plnění členství jsou stanoveny věcné podmínky – ekonomické či legislativní –, v konečném důsledku je přijetí člena do EU otázkou politickou.

Historicky první – a možná nejobtížnější – bylo rozšíření ES o Velkou Británii, o Irsko a o Dánsko. Kvůli rozšíření se konalo referendum ve Francii, nikoli však ve Velké Británii. Její přijetí bylo dvakrát zablokováno Francií. Složitě vyjednávání s Irskem a s Dánskem ukázalo, že evropská integrace je – i přes vznešená hesla o evropském sjednocování – především záležitostí hájení vlastních zájmů hlavních aktérů.

Jižní rozšíření o Řecko, o Španělsko a o Portugalsko v 80. letech 20. století bylo problematické ekonomicky i politicky. Všechny tyto země byly relativně chudé, navíc se vymanily z nedemokratických režimů. V případě Řecka byla situace komplikována i geopolitickým postavením – blízkostí Turecka. Přesto všechny tři země nakonec do ES vstoupily, i když s různými přechodnými obdobími.

Severní rozšíření o Rakousko, o Finsko a o Švédsko v roce 1995 bylo specifické v tom, že do Unie vstupovaly relativně bohaté země. Zatímco na jižním a východním rozšíření Společenství finančně ztrácelo, na severním naopak získalo. S výjimkou Rakouska dopadla referenda o přistoupení velmi těsně, Norsko vstup do EU opětovně (byť těsně) odmítlo. Opakovaně za účasti lidového hlasování odmítlo vstup do Unie rovněž Švýcarsko.

Východní rozšíření je v dějinách EU zatím největší. Původní rozdělení na lucemburskou skupinu (Polsko, Česká republika, Maďarsko, Estonsko, Slovinsko a Kypr) a helsinskou skupinu (Litva, Lotyšsko, Malta, Slovensko, Rumunsko, Bulharsko) nakonec padlo, takže do EU v roce 2004 vstoupilo deset zemí. Stranou zatím zůstává Rumunsko a Bulharsko, které s některými balkánskými státy možná vstoupí po roce 2007.

Průběh rozšiřování ukazuje, že jde o obtížný proces, který je spojen s řadou problémů jak na straně Společenství, tak i potenciálních uchazečů o členství. Někteří uchazeči byli donedávna odmítáni (např. Turecko), jiní naopak členství odmítají, ačkoli by o ně Unie měla zájem (Norsko, Švýcarsko). O rozšíření Unie neexistuje žádný „vyšší“ zájem, neboť primárně vychází ze zájmů hlavních aktérů.

Proces rozšiřování charakterizuje asymetričnost v pozicích a rolích hlavních aktérů. Tím, kdo určuje „pravidla hry“ – scénář rozšiřování, termíny a podmínky –, byla EU, resp.pektive dosavadní členské státy. Ti, kdo chtějí vstoupit do EU, se musejí skutečností, panujícím uvnitř tohoto uskupení, přizpůsobit. Proto měly kandidátské země – dokud nejsou členy – jen malou možnost ovlivnit věci uvnitř Společenství.

PŘÍSTUPY K EVROPSKÉ INTEGRACI

Vývoj Evropských společenství či Evropské unie charakterizují souběžně dva procesy: prohlubování integrace a proces rozšiřování (*Seidelmann, 1996*). Oba se přitom navzájem ovlivňují. Teoreticky by se zdálo, že čím širší je Společenství, tím šance pro prohlubování integrace klesá (že mezi rozšiřováním a prohlubováním integrace existuje *trade-off* vztah). Avšak právě rozšiřování se může stát argumentem pro další prohloubení integrace.

Evropská unie je stále vyvíjející se subjekt, jehož institucionální vývoj není ukončen. Bývá označována jako útvar *sui generis*, popřípadě jako „*institucionální a konstitucionální hybrid*“ (*Pitrová, 1999*). K evropské integraci existuje řada přístupů, ať už politických, nebo teoretických. Ve své stati odlišují přístupy politické a teoretické v souladu s principem hodnotové neutrality ve vědě.

Politicky existují dva základní směry představ společného evropského integračního procesu: federální a mezivládní. Měřítkem je, do jaké míry politici a občané žádají udržení priority národního státu v rozhodovacím procesu či připouštějí nebo doporučují přenesení určitých pravomocí na nadnárodní orgány, či dokonce koketují s myšlenkou společného státu v Evropě (*Wildenmann led., 1991*).

V průběhu dějin je možné sledovat střídání a mnohdy i vzájemné prolínání obou přístupů – federálního i mezivládního. Fakt, že jednotlivé politické reprezentace spojovaly budoucnost Unie s jedním nebo naopak se druhým přístupem, zanechala na evropských institucích své následky. Po téměř padesáti letech existence je institucionální struktura EU kompilátem obou modelů (*viz Fiala – Pitrová, 2003*).

Pokud jde o *teoretické* koncepty, k dominantním proudům uvažování o evropské integraci patří neofunkcionalismus (viz Schmitter, 2001), který na první místo řadí uspokojování potřeb lidí a řídí se heslem: forma má odpovídat funkci. Protože tuto funkci národní státy neplní, neofunkcionalisté hledají pomoc u nadnárodních institucí. Argument pro neofunkcionalisty představuje vnitřní dynamika integračního procesu, při níž státy spolupracují v určitých oblastech a vytvářejí si k tomu nové instituce.

Neofunkcionalisté nacházejí několik momentů prohlubování integrace: funkcionální přelévání (*spill-over*), podle něhož integrace v jedné oblasti si na základě objektivních znaků vyžaduje integraci v jiné oblasti; dále politické přelévání, podle něhož mezinárodní obchodování vyžaduje existenci společných regulativních orgánů. Roli hraje i sblížení elit, touha po společné evropské identitě a tlak vnějších aktérů.

Všechna taková vysvětlení považují Evropská společenství za jedinečná, za výjimku ve světové politice, která vyžaduje *teorii sui generis*. Tento předpoklad vedl studium evropské integrace rozvíjet se v průběhu minulých čtyřiceti let jako zvláštní disciplína, oddělená od obecných teorií mezinárodních vztahů. Evropská integrace je vnímána jako jedinečný proces, který je třeba studovat samostatně.

Realisté, kteří po druhé světové válce mezi autory, píšícími o evropské integraci, představují spíše menšinu, pokládají za nejdůležitějšího aktéra politiky stát. Morgenthau se přihlásil k hegemoniální interpretaci, když připsal některým představitelům americké vlády názor, že „*sjednocení Evropy pod německým vedením je nevyhnutelné a současně žádoucí*“ (viz Drulák, 2000, s. 117). Z tohoto pohledu je evropská integrace jedním z mnoha pokusů o regionální hegemonii.

Waltz (Waltz, 1979) upozornil, že integrace začala v okamžiku, kdy tradiční evropské velmoci ztratily své postavení a dostaly se do stínu dvou supervelmocí. Evropské demokratické státy pro sebe přestaly v době studené války představovat hlavní hrozby, a tak vznikly pokusy o evropskou integraci ekonomickou a posléze i politickou. Prohlubování integrace po pádu železné opony je v tomto smyslu překvapivé.

Neorealisté od 70. let 20. století argumentovali, že důležitější než úmysly evropských institucí jsou jejich struktury a zájmy členských států. Vedle realismu působila i teorie transakcionalismu (podporovaná především Karlem Deutschem /*Deutsch, 1970*/), která zkoumá mnohočetné vazby mezi jednotlivými společenstvími jako základy integračního procesu.

Z pohledu teorie racionální volby analyzuje evropskou integraci Moravcsik (*Moravcsik, 1998*), který odmítá názor neofunkcionalistů, že integrace byla tažena technokratickým procesem, vycházejícím z imperativů moderního ekonomického plánování a moudrosti supranacionálních expertů. Vlády spolupracovaly, protože se řídily ekonomickými zájmy, relativní silou a strategickými závazky.

Primární motivací těch, kdo volili integraci, nebylo zabránit další francouzsko-německé válce, zajistit globální prestiž či vyvážit sílu supervelmocí. Ani integrace neznamenala vítězství obhájců široce sdílené, idealistické vize jednotné Evropy nad nacionalistickou opozicí. Evropská integrace podle Moravcsikova názoru představuje odlišnou moderní formu mocenské politiky.

Ačkoli neofunkcionalismus zdůrazňuje vliv supranárodních sil při vzniku integračních iniciativ, lze namítnout, že hlavním zdrojem integrace byly reálné zájmy aktérů. Racionalistická teorie, které není tak vzdálený neorealismus, vysvětluje proces integrace EU lépe; konečná odpovědnost leží uvnitř členských států. Evropská integrace je tak výsledkem střetávání různých národních zájmů.

Pokud jde o vztah politických a teoretických konceptů, nelze souhlasit s Karlasem (*Karlas, 2004*), který vykládá liberalismus jako ideologii v kontextu teorie mezinárodních vztahů. Liberalismus je politická doktrína, nikoli vědecká teorie. Proto je označování teorie racionální volby za liberální přinejmenším nešťastné. Teorii racionální volby může na proces evropské integrace klidně aplikovat jak odpůrce, tak i stoupenec federální Evropy.

Nelze ani souhlasit s názorem Rovné (*Rovná, 2001, s. 26*), který se objevuje i u Druláka (*Drulák, 2000*), že „proudím federálním jsou blízcí funkcionalisté, neofunkcionalisté a transakcionalisté“, zatímco „k mezivládním můžeme přiřadit realisty“. Na evropskou integraci se lze dívat z různých vědeckých hledisek – neofunkcionalistického či neorealistického – a přitom politicky preferovat mezivládní či federální model.

Např. německý eurofederalista se klidně může dívat na evropskou integraci očima Realpolitik (realisticky), neboť se domnívá, že právě tak nejlépe prosazuje německé zájmy. Naopak vědec, který se na EU dívá z neofunkcionalistického hlediska, by mohl politicky preferovat mezivládní přístup. Mezi politickými a vědeckými koncepty evropské integrace tedy nevede *logická* spojitost.

Teorie veřejné volby, z níž vycházím v této stati, ladí spíše s neorealistickým než neofunkcionalistickým přístupem k evropské integraci. V žádném případě ji však nelze zaměňovat s podporou politického stanoviska, ať už mezivládního, nebo federálního. Teorie veřejné volby je analytický nástroj, který umožňuje nahlédnout do fungování mezinárodních vztahů lépe než alternativní koncepty.

TEORETICKÉ PERSPEKTIVY ROZŠÍŘOVÁNÍ

Vzhledem k jeho politické relevanci je překvapivé, že rozšíření EU bylo dlouho spíše opomíjené téma v teorii integrace (*Wallace, 2000*). K rozšíření EU samozřejmě vyšla řada studií (např. *Smith, 2000; Grabbe, 2004; Motamen-Scobie, 2002; Dannreuther, 1997; Clarke, 2003; Vaughan-Whitehead, 2003; Nello – Smith, 1998; Widgren, 1995; Stankovska – Plasser – Ulram, 1998*).

Těžké literatury o rozšiřování zatím tvoří deskriptivní studie o jednotlivých zemích či kolech rozšiřování (*Friis – Murphy, 1999*). Největší deficity jsou ve studiu politické dimenze a dopadu rozšíření na straně jedné a v komparativní analýze politiky členských států a bruselské politiky vůči rozšíření na straně druhé. Zatím se jen málokomu podařilo uchopit problematiku rozšiřování uceleně a předložit systematickou teorii celého procesu.

O obecnější teorii rozšiřování EU se pokusili Schimmelfennig a Sedelmeier (*Schimmelfennig – Sedelmeier, 2002*), ta však zdaleka není uspokojivá. Rozšíření organizace definují jako „proces postupné a formální horizontální institucionalizace organizačních pravidel a norem“. Rozdíl mezi horizontální a vertikální institucionalizací koresponduje s obvyklým užíváním slov „rozšiřování“ a „prohlubování“ (*Schimmelfennig – Sedelmeier, 2002, s. 503*).

Autoři rozlišují mezi racionalistickým a sociologickým (či konstruktivistickým) institucionalismem. Zatímco racionalistický institucionalismus vychází z preferencí aktérů a pomocí nich se snaží vysvětlit kolektivní rozhodnutí na evropské úrovni, sociologický přístup vychází ze sdílených hodnot a norem, které definují účel a politiku EU, a pomocí náklonnosti kandidátů k těmto hodnotám vysvětluje rychlejší či pomalejší proces rozšiřování.

Ačkoli článek přináší některé cenné postřehy, autoři se dopouštějí při konstrukci obou přístupů zjednodušování. Např. nelze souhlasit s tezí, že jak racionalismus, tak i konstruktivismus jsou „sociální metateorie“, založené na sadě ontologických předpokladů. Jak argumentuje Loužek (*Loužek, 2001, s. 192*), metodologické předpoklady společenských věd nelze zaměňovat ani s ontologickým, ani s politickým stanoviskem.

Rovněž je sporná interpretace „racionalistického institucionalismu“, který instituce vykládá z „individuálních, materiálních“ zájmů (*Schimmelfennig – Sedelmeier, 2002, s. 520–521*). Stoupenec teorie veřejné volby by nemohl redukovat zájmy či užitek aktérů na materiální zájmy. Užitek či zájem v ekonomické teorii je chápán co nejdříve, tj. jako zohledňující jak materiální, tak duchovní, ekonomické i politické zájmy.

Teoretické studie o východním rozšiřování se zabývaly převážně a často výlučně makrodímenzí politiky EU. Klíčová otázka těchto studií byla, proč se EU rozhodla otevřít vyjednávání o rozšíření. Překvapivě se však těžké této literatury pohybuje v sociologickém

(či konstruktivistickém) paradigmatu (*Christiansen – Jørgensen – Wiener, 1999*), nikoli v paradigmatu veřejné volby, které může být daleko vhodnější.

Inspiraci pro interpretaci rozšiřování z pohledu teorie veřejné volby lze nalézt u Moravcsika (*Moravcsik, 1998*). Ve světě, v němž se chovají vlády racionálně a instrumentálně, lze na rozšiřování nahlížet jako na proces, vycházející z preferencí aktérů a z vyjednávání o podmínkách vstupu jednotlivých zemí. Ačkoli se autor nezabývá přímo rozšiřováním, jeho „racionalistický“ přístup je pro výklad rozšiřování užitečný.

Nelze však souhlasit s Moravcsikem (*Moravcsik, 1998*), že výsledek vyjednávání v rámci EU je obecně pareto-efektivní. Zaprvé, evropská integrace dospěla do stadia, kdy zdaleka ne všechna rozhodnutí na evropské úrovni jsou přijímána jednomyslně, nýbrž existují i různé formy většinového hlasování. V takovém případě není jisté, že si žádný stát nemůže při rozhodování pohoršit.

Zadruhé, dokonce ani při jednomyslném rozhodování není paretoovská efektivnost na evropské úrovni zaručena, pokud bereme v úvahu politický cyklus na národní úrovni. Snadno se stane, kdy vláda určité země souhlasí s určitým opatřením a je později vystřídána jinou vládou, která s takovým rozhodnutím nesouhlasí, ale už jej nemůže změnit a je jím dokonce vázána. V takovém případě nelze tezi o paretoovské efektivnosti přijmout.

Schimmelfennig (*Schimmelfennig, 2001*) argumentuje, že normativní institucionální prostředí EU umožnilo aktérům, aby preferovali rozšíření ze sobeckých důvodů, ale používali institucionální normy instrumentálně. Takové „retorické jednání“ zvýšilo jejich vyjednávací sílu, která jim umožnila zahanbit zdrženlivé členy, kteří se více zajímali o svou reputaci než o rozšíření.

Obhájci východního rozšíření EU byli na počátku 90. let 20. století spíše v menšině, protože neuměli přesvědčit zdrženlivější vlády o výhodnosti unilaterální či koaliční dohody se zeměmi vně EU. Přidružení – původní výsledek rozšiřovacího procesu – koresponduje s Nashovou rovnováhou, která chránila ztrácející země před náklady obchodu a rozpočtovou konkurencí a která byla pro ostatní prospěšnější než status quo.

PŘÍSTUP VEŘEJNÉ VOLBY

Vlastnost systémové teorie byla, že chování jednotek staví do polohy, kdy je závislé na systému. Teorie veřejné volby naopak předpokládá, že je důležité vidět, jak uvažují lidé, kteří státy reprezentují. Jednotky podle ní uvažují racionálně, při čemž každá bere v úvahu i chování ostatních. „Mezinárodní systém“ je podle tohoto pojetí prostředím i výsledkem her, které hrají státy a jejich politici.

Jednotlivci spolupracují, aby vytvořili systém, v jehož rámci mohou uzavírat smlouvy pro konkrétní cíle. Racionální činitelé uzavírají smlouvy jen tehdy, pokud jim vyhovují. Vzájemné ovlivňování ve světě racionálních činitelů lze zkoumat jako výsledek individuálně uskutečňovaných, racionálních voleb strategie. Podobně i v evropské integraci platí, že ji lze chápat jako výsledek sledování zájmů různých aktérů.

Teorie veřejné volby

Přístup veřejné volby založili Arrow (*Arrow, 1951*), Downs (*Downs, 1957*), Buchanan a Tullock (*Tullock – Buchanan, 1962*), Olson (*Olson, 1965*), Niskanen (*Niskanen, 1971*), Tullock (*Tullock, 1998*). Teorie veřejné volby je ekonomickou analýzou politiky. Chce být realističtější než přístupy v politické vědě, když postuluje vlastní zájem politiků jako hybný motiv jednání. Přístup veřejné volby zkoumá teorii státu, volební pravidla, fungování institucí, chování voličů, byrokracie, zájmových skupin apod.

Analýza veřejné volby posiluje řadu specifických teorií, zahrnujících alternativní předpoklady o rozdělení moci a vlivu. Např. modely voliče-mediána předpokládají, že politici jsou vysoce citliví na přání voličů. Zájmové skupiny a byrokratické modely předpokládají, že znalosti voliče jsou slabé. Přístup veřejné volby je kritický vůči racionálním

modelům jednotného státu, ale přijímá, že ekonomické a geopolitické úvahy zdůrazňované v ekonomických a bezpečnostních otázkách mají důležitý vliv na vládní chování.

Relativně nejucelenější teorií z oblasti teorie veřejné volby, která byla aplikována na rozšiřování, je teorie klubů (*Vaubel, 1986*). Podle klasického příspěvku Jamese Buchana (*Buchanan, 1965*) organizace rozšíří své instituce a členství, jestliže jak pro členy, tak i pro uchazeče mezní výnosy z rozšíření převyšují mezní náklady. Svobodné vyjednávání mezi členy a kandidáty tak povede k optimální velikosti organizace.

Výsledek rozšíření organizace závisí na vyjednávací síle a formálních pravidlech organizace. Není nutné, aby rozšíření jako takové bylo výhodné pro *každého* člena. Rozšíření totiž vyplývá z nerovné vyjednávací síly mezi zainteresovanými. Členové, kteří očekávají čisté ztráty z rozšíření, mohou souhlasit s rozšířením, jestliže vyjednávací síla je dostatečná k získání určité kompenzace prostřednictvím postranních plateb (*Padoan, 1997*).

Arrowův teorém, podle něhož neexistuje neutrální způsob volby, který by rozhodl o seřazení preferencí tří voličů (nebo skupin voličů), lze plodně použít i na oblast mezinárodních vztahů, včetně evropské integrace. Předpokládejme, že existují tři země – X, Y, Z –, které mají rozhodnout o třech variantách A, B, C, když o jejich preferencích platí následující.

Arrowův teorém

X	A	>	B	>	C
Y	C	>	A	>	B
Z	B	>	C	>	A

Pramen: Holman, Robert a kol.: Dějiny ekonomického myšlení. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 484.

Kdybychom se snažili seřadit A, B, C podle „veřejné“ preference na základě většiny hlasování, hodnotí variantu A jako lepší než B dvě země. B před C preferují opět dvě země (*Holman a kol., 1999, s. 484*). Ačkoli by se dalo usuzovat, že A je lepší než C, ve skutečnosti C preferují před A rovněž dvě země, což zdánlivě porušuje tranzitivitu preferencí (ve skutečnosti nikoli, protože tranzitivita se vztahuje jen k preferencím jednoho subjektu).

Arrowův teorém nemožnosti, který vychází z Concordeťova paradoxu, nevznikne vždy. Jeho pravděpodobnost však stoupá s počtem variant i členů společenství. Aplikace na mezinárodní vztahy je prozaická; čím více zemí a čím více politických variant (což jistě případ EU je), tím větší pravděpodobnost, že se v nějaké podobě objeví Concordeťův paradox. Hovořit o „obecném“ či „evropském“ zájmu či názoru není proto možné.

Teorie veřejné volby nezkoumá stát jako celek, nýbrž chování jednotlivců v politickém procesu – voličů, politiků a byrokracie. Stejně východisko lze použít i v mezinárodní politice: zaměřit se na zájmy klíčových hráčů v mezinárodních institucích. Nabízí se však otázka: Máme při studiu nadstátních institucí vycházet: a) ze sledování vlastních zájmů států, nebo b) ze sledování vlastních zájmů politiků (zástupců těchto států)?

Jeden výklad zní, že státy v mezinárodních organizacích jednají ve vlastním zájmu a že úkolem teoretika racionální volby je toto jednání zkoumat (*Moravcsik, 1998*). Druhý výklad zní, že nejen tyto nadstátní instituce, nýbrž ani jednotlivé státy „nejednají“, protože jednají pouze politici jako zástupci těchto států (*Loužek, 2004 c*). Zájmy politiků se mohou lišit nejen od zájmů občanů, ale rovněž od „zájmů“ vlastní země.

Přístup veřejné volby k rozšíření je inspirativní, neboť je „ekonomickým“ vysvětlením rozšíření Unie. Někdy se tvrdí, že ekonomické náklady a výnosy rozšíření jsou sice ne-

jednoznačné, ale že problém má i „politické aspekty“. Teorie veřejné volby vysvětluje rozšíření prozaičtější: hlavní aktéři neprosazují „veřejný“ či „evropský“ zájem, nýbrž vlastní užitek.

Teorie veřejné volby nepolemizuje s „bohulibostí“ či „nebohulibostí“ evropské integrace, nýbrž argumentuje, že integrace vyplývá z individuálních motivací a zájmů. To neznamená, že bychom za určitých okolností při analýze nemohli uvažovat jednání vlády v národním zájmu. Nelze však zapomínat, že politici nejsou altruističtí a že evropské či národní zájmy sledují jen částečně.

Stát jako racionální jednotka?

Podle obecné teorie racionální volby je nejběžnější způsob výkladu zahraničněpolitického chování států považovat rozhodovací proces uvnitř státu za racionální. Je však třeba odlišit mezi různými přístupy. Většina analytiků chování národních vlád vykládá z hlediska jednoho základního pojmového modelu, který lze označit jako model racionálního aktéra (model „klasický“). Kromě něj však existuje i model organizačního procesu a model vládní (byrokratické) politiky (viz *Holis – Smith, 2000*).

Model racionálního aktéra ukazuje, proč dané jednání bylo vzhledem k cílům politických představitelů racionální. Modely racionálního aktéra považují zahraniční politiku za nasměrovanou k určitému cíli a předpokládají, že vychází z vědomých rozhodnutí účinných představiteli nebo skupinami, jež mají jasné cíle. Problémem je, že stát není monolitním útvar s nějakými zájmy, nýbrž souborem různých jedinců, z nichž každý má svůj názor na svět. Rozhodnutí nejsou přijímána ve shodě s určitou teorií národních zájmů, nýbrž plynou ze zájmů politiků a byrokratického aparátu.

Model byrokratické politiky argumentuje, že zahraniční politika není ani tak výsledkem procesu *rozhodování* jako spíše *vyjednávání* mezi skupinami, které patří do rámce rozhodovacího mechanismu konkrétního státu. Zahraniční politika je tak produktem vyjednávání mezi skupinami uvnitř státu, při čemž každá z nich má na zájmy státu jiný názor. Osobnosti a preference jsou při určování stanoviska v politických otázkách daleko méně důležité než pozice, které aktéři zaujímají v byrokratické struktuře.

Ačkoli se zastáncům modelu byrokratické politiky podařilo ukázat, že pro analýzu potřebujeme menší jednotku než národní stát, není model racionálního aktéra irrelevantní. Bylo by nepřirozené, kdyby model racionálního aktéra ignoroval byrokratický vstup do rozhodování národních států. Zároveň se však zdá, že příslušníci byrokracie kalkulují, jaké prostředky jsou třeba k dosažení určitých cílů, takže jsou v jistém smyslu rovněž racionálními aktéry.

Výhodou modelu racionálního aktéra je, že je ochoten v případě potřeby přejít od situace k jednotlivcům. Výhodou modelu byrokratické politiky je, že jednotliví byrokraté rozhodují při službě svému úřadu sami za sebe. Model byrokratické politiky i model racionálního aktéra lze proto elegantně spojit, takže se ze zahraniční politiky stane sféra účelově racionálních příslušníků byrokratického aparátu.

Model byrokratické politiky umísťuje moc do byrokratických struktur v různém rozsahu, což se projevuje ve schopnosti jednoho úřadu ovládat jiný. V modelu racionálního aktéra se moc typicky projevuje v „ceně povolnosti“ různých aktérů, respektive v mechanismu cen, v jehož rámci jsou k většímu či menšímu prospěchu konkrétních aktérů uzavírány dohody.

Každý vědní obor – aby mohl vytvářet teorie – abstrahuje od barevnosti reálného světa. Ačkoli lze širokou škálu mezinárodních styků zjednodušit pomocí teorie veřejné volby jen do určité míry, je toto zjednodušení poučné. Považujeme-li společnost a instituce za výtvar jednotlivců či mezinárodní systém za výtvar států, pak je teorie veřejné volby podmanivá a užitečná pro vysvětlení mezinárodních vztahů.

Teorie veřejné volby aplikovaná na mezinárodní vztahy má řadu výhod. Zaprvé se zaměřuje nikoli na to, jak by se lidé měli chovat, nýbrž na to, jak se chovají. To je v proti-

kladu s běžným popisem. Neklade tedy důraz na etiku jednání (idealistický pohled), nýbrž zaujímá střídavě a současně realistické stanovisko. To neznamena, že morálka aktérů nemá v předmětu studia žádné místo, nýbrž že v mezinárodním dění jsou hybnou silou jiné motivy.

Zadruhé, teorie veřejné volby v mezinárodních vztazích není svázána předpokladem, že proces rozhodování na úrovni vlády je striktně racionální. I když všechny politické kroky samostatně mohou být racionální, výsledek nemusí být pareto-efektivní, protože může docházet k různým hlasovacím paradoxům. Teorie veřejné volby dává obnovený smysl jednání jednotlivců, protože každého lze považovat za hráče v konkrétní hře.

Problém analytických rovin

Věčnou otázkou ve společenských vědách je, zda při studiu společenských a politických procesů má vědec postupovat „zespoda“, od jednotlivých aktérů a jejich preferencí a brát realitu jako výsledek sledování zájmů těchto aktérů; nebo uchopit jednání hráčů „v kontextu“ a soustředit se na vliv různých politických, sociálních i kulturních faktorů, které na něj působí. Někdy se hovoří o přístupu atomistickém a holistickém (viz Buzan, 2001).

V mezinárodních vztazích existuje podobné dilema: Máme při jejich studiu vycházet z preferencí a sledování zájmů racionálních jednotek, tj. nejčastěji národních států, nebo se soustředit na širší mezinárodní kontext, včetně vývoje mezinárodních organizací, smluvních vztahů či institucionálních struktur? Možné jsou oba přístupy, i když v této studii kladu větší důraz na přístup první.

Tolerance vůči různým přístupům v mezinárodních vztazích je v souladu s tím, co bývá nazýváno „*problémem analytických rovin*“ (Hollis – Smith, 2000, s. 19–20). I kdybychom dospěli k závěru, že máme vyjít z racionálních jednotek – národních států –, které mezinárodní systém tvoří, vzniká další problém analytické roviny: Máme vysvětlovat chování států jako systém sám o sobě, nebo z hlediska chování jednotlivých součástí státního aparátu, úřadů apod.? A když dojdeme k závěru, že to druhé, máme chování státní byrokracie vysvětlovat z hlediska chování jednotlivých lidí, z nichž se skládá, nebo naopak?

Analytické roviny v mezinárodních vztazích

Analytické jednotky	Zdroje výkladu		
	Schopnost interakce	Struktura	Proces
Systém			
Subsystém			
Jednotka			
Byrokratický aparát			
Jednotlivec			

Pramen: Buzan, Barry: Zkoumání problémů analytických rovin v mezinárodních vztazích. In: Booth, Ken – Smith, Steve: Současné teorie mezinárodních vztahů. Brno: CDK, 2001, s. 121.

V každé fázi se „jednotka“ vyšší úrovně stává „systémem“ pro úroveň nižší (viz předcházející tabulka). Mezinárodní systém je systém vztahů mezi národními státy. Národní státy jsou systémem z hlediska národní byrokracie. I národní byrokracie je systémem pro zájmové skupiny a zájmové skupiny jsou systémem pro jednotlivce, kteří je tvoří. Na těchto různých vrstvách lze postavit různé analytické postupy, z nichž jeden vede „sestupně“ a druhý „vzestupně“. Problémem nejnižší analytické roviny pak je, zda jednotliví aktéři vytvářejí institucionální role a pravidla, či naopak.

Teorie veřejné volby v mezinárodních vztazích, z níž v této stati vycházím, přináší ze zákulisí na scénu individuální aktéry. V tom se částečně podobá realistickému či neorealistickeému přístupu, protože rovněž realisté a neorealisté vykládají realitu „vzestupně“. Rozdíl je ve volbě analytické roviny; zatímco realisté a neorealisté se zaměřují na národní stát, teorie veřejné volby vidí klíčového hráče v politicích.

NÁKLADY A VÝNOSY ROZŠÍŘENÍ EVROPSKÉ UNIE

Ačkoli by analýza procesu rozšiřování, respektive vstupu do EU, pomocí nákladů a výnosů mohla být populární, ve skutečnosti se do ní příliš teoretických ekonomů nepouští. Většina studií se orientuje buď na deskripci stavu země před vstupem do EU (*Urban, 2003*), nebo sklouzává do normativních úvah o prospěšnosti vstupu (*Klvačová, 2003*). Janáčková (*Janáčková, 2002*) uvažuje o nákladech a přínosech, aplikuje je však na vstup do eurozóny.

Schimmelfennig a Sedelmeier (*Schimmelfennig – Sedelmeier, 2002*) odlišují dva typy nákladů rozšiřování EU: transakční a politické. Transakční náklady vznikají členskými státy, protože přijetí nových členů si vyžadá organizační infrastrukturu, která by umožnila komunikaci uvnitř organizace a provádění rozhodnutí. Noví členové obvykle zvyšují heterogenitu organizace a náklady centralizovaného rozhodování rostou, když se jej účastní stále více a více zemí.

Politické náklady vznikají původním členům ve formě nákladů vytlačování, protože v rozšířené organizaci by měli sdílet veřejné statky s novými členy. Pro účastníky politické náklady zahrnují členské příspěvky a přizpůsobení domácích politik. Noví členové se těší výnosům v podobě příspěvků novým členům a uchazeči mohou očekávat, že budou těžit z účasti v klubu. Ačkoli je takové odlišení zajímavé, jeho výklad a kvantifikace jsou složitější.

Nelze souhlasit s názorem Mayhewa (*Mayhew, 1998*), že rozšiřování EU přinese oběma stranám „velké »objektivní« výnosy, které jasně vyváží náklady“. Především není pravda, že všechny členské státy budou získávat ve stejném stupni a určití jednotlivci a skupiny ve všech zemích se budou cítit znevýhodněni. Rozšiřování je ovlivněno nejen idejemi, ale i činnostmi skupin, které z procesu získávají nebo ztrácejí.

Politici v EU se domnívali, že výnosům z rozšiřování se těší především kandidátské země, zatímco stávající členové nesou náklady (*Baldwin – Francois – Portes, 1997*). Ve skutečnosti to není tak jednoduché. Připojení chudších zemí s sebou přinese tlak na strukturální a zemědělské fondy, které jsou však současně reformovány. Rozpočet se sestavuje na několik let dopředu. Stávající členské státy mají páky, potřebné k tomu, aby na rozšíření příliš neprodělaly.

Úředníci EU podporují rozšíření, protože povede ke zvýšení prestiže a moci Unie na mezinárodní scéně a v organizacích. Rozšíření EU je vnímáno jako rozšíření pásma bezpečnosti a stability ve střední a východní Evropě. Ačkoli příchod nových členů ze střední a východní Evropě neposílí příliš EU ekonomicky, hodně znamená z hlediska počtu obyvatel a v konečném důsledku rozšíří vliv Unie na jiné světové obchodní a politické bloky.

Ekonomické výnosy z rozšíření pro stávající členy pocházejí ze tří zdrojů: 1) přibýlo 150 milionů spotřebitelů, jejichž kupní síla sice není vysoká, ale zvyšují manévrovací schopnosti západních podniků; 2) noví členové jsou potenciálním místem pro výrobu a zakládání firem s nízkými náklady; 3) vstup nových členů přinese větší konkurenci na trhu Společenství.

Zisky z obchodu pro Unii z hlediska stimulace hospodářského růstu jsou menší pro členské než kandidátské země. Baldwin, Francois a Portes (*Baldwin – Francois – Portes, 1997*) odhadli celkový výnos pro stávající členy na 11,2 mld. ECU v porovnání se situací, kdy neexistuje rozšíření. Německo, Francie a Spojené království dohromady realizují více než dvě třetiny celkových zisků, SRN přibližně 34 %.

Politické výnosy z členství pro kandidátské země spočívají v tom, že se tyto státy stanou součástí organizace, která provádí klíčová rozhodnutí v západní a střední části evrop-

ského kontinentu a má politickou i ekonomickou váhu v mezinárodních vyjednáváních jako jeden ze tří mocných obchodních bloků. Tím, že vstupují do EU, však současně noví členové nesou riziko, že mohou vstoupit do konfliktu s jinými bloky, aniž by si to sami přáli.

Rozšíření EU a vstup kandidátů do Unie nelze dost dobře provádět pomocí *cost-benefits analýzy*, neboť ve skutečnosti neexistují „náklady“ a „výnosy“ pro země jako celek. Existují různé skupiny a jednotlivci, na něž rozšíření dopadá různou měrou. Je však možné srovnávat fiskální dopady přičlenění jak na dosavadní členské státy, tak i na kandidátské země. Zde jsou však odhady poměrně různorodé – od optimistických až k pesimistickým.

K nejobtížnějším tématům, která souvisejí s rozšířením, vždy patřilo financování. Relativně velkorysý výklad finančního usnesení berlínského summitu z roku 1999 (Agenda 2000) zůstal zachován, došlo však ke zvětšení původně plánovaného počtu přístupujících zemí. Vstup deseti nových členů znamená více, než se pro první vlnu rozšíření počítalo v Nice (šest kandidátů). Na kandidátské země tak zůstalo méně prostředků.

Čisté náklady východního rozšíření pro Unii činí přibližně 10 miliard Eur. Některé kandidátské země, včetně České republiky, mohou dokonce na členství v Unii fiskálně prodělat, tj. jejich členské vklady mohou být vyšší než rozpočtová kompenzace a dotace ze strukturálních a zemědělských fondů (*Mach – Loužek – Hampl – Adrián, 2003*). To je v rozporu s idealistickými představami politiků a veřejnosti v kandidátských zemích.

Ačkoli Polsko má přibližně stejný počet obyvatel, má dostat nanejvýš polovinu toho, co dnes získává Španělsko. Pokud jde o limity (které v realitě nemusejí být naplněny), Polsko dostane z Bruselu maximálně 67 Eur na osobu, Maďarsko 49 Eur, Slovinsko 41 Eur a Česká republika 29 Eur. To ostře kontrastuje s dotacemi, které čerpají stávající členové (Řecko 437 Eur na osobu, Irsko 418 Eur, Portugalsko 211 Eur, Španělsko 126 Eur). Tyto sumy budou dnešní členové čerpat až do roku 2007, kdy končí rozpočtové období.

I kdyby byla pravda, že strukturální fondy výrazně urychlily hospodářský růst v Irsku, ve Španělsku či v Portugalsku, pro země střední a východní Evropy tato teze nemusí platit. Potřeba navyšovat strukturální fondy při zachování dosavadních pravidel by znechutila bohatší státy. Vyčlenění určité částky na nově přicházející země, která nemusí být v harmonii s tím, co ze strukturálních a jiných fondů dostávaly v polovině osmdesátých let jiné státy, je tak krutým řešením, s nímž se politici a občané ve střední a východní Evropě museli smířit, pokud do Unie chtěli vstoupit.

Poněkud jednostranná je představa Mayhewa (*Mayhew, 1998*), podle něhož výnosem pro nové kandidátské státy je i přijetí regulací tržní ekonomiky EU. Podobně spekulativní je názor Klvačové (*Klvačová, 2003*), že i kdyby Česká republika nedostala ze strukturálních fondů ani euro, vstup do EU by byl pro ni jednoznačně přínosem, neboť pro ni znamená právo vstupu do prostoru, na němž platí pravidla hry státu evropského typu, jehož je EU následovníkem.

UŽITEK OBČANA A POLITIKA Z ROZŠÍŘOVÁNÍ EVROPSKÉ UNIE

Chceme-li vysvětlit rozšiřování EU z pohledu teorie veřejné volby, musíme vycházet z užitkových funkcí občana a politika. V této kapitole definuji užitek občana a politika z rozšiřování EU a vysvětlím jejich odlišnosti. Vysvětlení rozšiřování EU na základě „vyššího“ (veřejného či evropského) zájmu není podle mého názoru v souladu se standardním přístupem ekonomie a společenských věd.

Užitek občana z rozšiřování Evropské unie

Užitek občana (spotřebitele i voliče) z rozšiřování EU budu analyzovat pomocí standardního aparátu mikroekonomické teorie. Spotřebitel disponuje košem statků X ($X_1, X_2 \dots X_m$). Užitek z něho odvozený pro jedince i lze zapsat jako:

$$U_i(X_1, X_2 \dots X_m).$$

Rozpočtové omezení se rovná:

$$X_1 \cdot p_1 + X_2 \cdot p_2 + \dots + X_m \cdot p_m = I_0,$$

kde I je příjem a $p_1, p_2, \dots, p_m$ jsou ceny statků $X_1, X_2, \dots, X_m$.

Maximalizaci užítka zjistíme podle Langrangeovy funkce:

$$L = U_i(X_1, X_2, \dots, X_m) + \lambda \cdot (I - X_1 \cdot p_1 + X_2 \cdot p_2 + \dots + X_m \cdot p_m),$$

kde podmínky pro maximum jsou:

$$\frac{\delta L}{\delta X_1} = \frac{\delta U}{\delta X_1} - \lambda \cdot p_1 = 0$$

$$\frac{\delta L}{\delta X_2} = \frac{\delta U}{\delta X_2} - \lambda \cdot p_2 = 0$$

$$\frac{\delta L}{\delta X_m} = \frac{\delta U}{\delta X_m} - \lambda \cdot p_m = 0$$

$$\frac{\delta L}{\delta \lambda} = I_0 - X_1 \cdot p_1 - X_2 \cdot p_2 - \dots - X_m \cdot p_m = 0$$

Protože platí:

$$\frac{\delta U / \delta X_1}{P_1} = \frac{\delta U / \delta X_2}{P_2} = \frac{\delta U / \delta X_m}{P_m},$$

lze odvodit standardní podmínku mezního užítka:

$$\frac{MU_1}{P_1} = \frac{MU_2}{P_2} \dots = \frac{MU_m}{P_m}.$$

Rozšíření EU – důsledky

1. fáze: Zrušení cel znamená snížení cen některých komodit. Efekt zvýšení reálného příjmu spotřebitelů, plynoucí z odbourání cel, ΔI lze zapsat jako:

$$\Delta I_1 = \alpha \cdot I_0, \quad \text{kde } \alpha > 0.$$

2. fáze: Předpokládejme, že volný pohyb zboží a pracovních sil způsobí, že někteří lidé v EU ztratí či získají zaměstnání či se jim zvýší či sníží příjem. Změnu příjmu ΔI lze zapsat jako:

$$\Delta I_2 = \beta \cdot I_0, \quad \text{kde } \beta \text{ je větší či menší než nula.}$$

Efekt zvýšení reálného příjmu, plynoucí ze snížení ceny některého zboží v koši a ze změny nominálního příjmu, lze zapsat jako:

$$\Delta I_1 = \alpha \cdot I_0 + \beta \cdot I_0.$$

3. fáze: Vláda uvalí daň, aby rozšíření financovala (fiskální transfery chudším členům). Příjem občana i se pak sníží o dodatečnou daň T_i . Suma všech daní financujících rozšíření je pak:

$$\sum_{i=1}^n T_i.$$

Celková změna příjmu, vyplývajícího ze tří fází rozšiřování, pak činí $\Delta I = \Delta I_1 - \Delta I_2 - \Delta I_3$, neboli:

$$\Delta I = \alpha \cdot I_0 + \beta \cdot I_0 - T_i .$$

Cílem stávajících členů EU by mělo být zajistit, aby lidé, pro něž platí $\alpha \cdot I_0 + \beta \cdot I_0 - T_i < 0$, bylo co nejméně. Tato skupina však nesporně také existuje a rozšíření pravděpodobně podporovat nebude.

Vláda, která chce prosadit rozšíření Unie a získat pro něj domácí obyvatelstvo (jak ve stávajících, tak i kandidátských zemích), musí snížit náklady rozšíření pro většinu tak, aby $\Delta I > 0$. Protože rozsah parametru α lze jen těžko regulovat (dáno mezinárodními smlouvami), prostředkem politické podpory pro rozšíření může být regulovat β (příliv pracovníků do země) a T_i (daně financující rozšíření).

Podmínky maxima

Interpretace rozšiřování EU z pozice teorie spotřebitele je následující. Koš statků, z něhož spotřebitel vybírá, zůstává stejný. Uživatelská funkce se rovněž nemění $U_i(X_1, X_2 \dots X_m)$, mění se však rozpočtová linie na rovnici:

$$X_1 \cdot p^*_1 + X_2 \cdot p^*_2 + \dots X_m \cdot p^*_m = I_0 + \beta \cdot I_0 - T_i ,$$

kde $p^*_1, p^*_2 \dots p^*_m$ jsou nové ceny statků $X_1, X_2 \dots X_m$. Výraz $\alpha \cdot I_0$ do rozpočtové rovnice zahrnut není, neboť se promítá do cen statků.

Maximalizaci užítka spotřebitele zjistíme podle Langrangeovy funkce:

$$L = U_i(X_1, X_2 \dots X_m) + \lambda \cdot (I_0 + \beta \cdot I_0 - T_i - X_1 \cdot p^*_1 + X_2 \cdot p^*_2 + \dots X_m \cdot p^*_m),$$

kde podmínky pro maximum jsou:

$$\frac{\delta L}{\delta X_1} = \frac{\delta U}{\delta X_1} - \lambda \cdot p^*_1 = 0$$

$$\frac{\delta L}{\delta X_2} = \frac{\delta U}{\delta X_2} - \lambda \cdot p^*_2 = 0$$

...

$$\frac{\delta L}{\delta X_m} = \frac{\delta U}{\delta X_m} - \lambda \cdot p^*_m = 0$$

$$\frac{\delta L}{\delta \lambda} = I_0 + \beta \cdot I_0 - T_i - X_1 \cdot p^*_1 - X_2 \cdot p^*_2 - \dots X_m \cdot p^*_m = 0$$

Protože platí:

$$\frac{\delta U / \delta X_1}{p^*_1} = \frac{\delta U / \delta X_2}{p^*_2} = \frac{\delta U / \delta X_m}{p^*_m} ,$$

platí i standardní podmínka mezního užítku:

$$\frac{MU_1}{p^*_1} = \frac{MU_2}{p^*_2} \dots = \frac{MU_m}{p^*_m} .$$

Vidíme, že optimum spotřebitele i nadále závisí na cenách statků a příjmu, ceny jsou však ovlivněny procesem rozšiřování EU, stejně jako rozpočtové omezení. Pro změnu struktury spotřebního koše platí obecné substituční a důchodové efekty. Důchodovým efektem je zvýšení reálného příjmu, plynoucí z nižších cen. Substitučním efektem je zvýšení poptávky po komoditě, jejíž cena se snížila (mohou existovat i komodity, jejichž cena se nezměnila).

Sklon podporovat rozšiřování EU

Životní úroveň spotřebitele a voliče může po rozšiřování klesnout, stoupnout nebo zůstat stejná, což ovlivňuje politické preference občanů k rozšiřování. Klíčová jsou přitom spíše očekávání ohledně budoucího vývoje než skutečná data. Sklon podporovat rozšíření p_i lze vyjádřit jako funkci $f(S, P, E)$, kde S jsou sociálně psychologické, P politické a E ekonomické faktory. Někteří jedinci mohou více zohledňovat politické vize a představy, jiní dávají přednost ekonomickým hlediskům (např. zvýšení či snížení reálného příjmu po rozšíření Unie). V aditivním tvaru lze sklon občana i podporovat rozšiřování vyjádřit jako:

$$p_i = a_i + b_i \cdot \Delta I,$$

kde a_i je konstanta, vyjadřující politický postoj k rozšiřování, a b_i měří vliv zvýšení (či snížení) užitku, plynoucí z rozšíření Společenství.

Má-li země n občanů, průměrný sklon podporovat rozšiřování EU v dané zemi činí:

$$\bar{\emptyset} p_i = \frac{\sum_{i=1}^n p_i}{n},$$

který lze spočítat jako:

$$\bar{\emptyset} p_i = \frac{\sum_{i=1}^n a_i}{n} + \frac{\sum_{i=1}^n b_i}{n} \cdot \Delta I.$$

Užitek politika z rozšiřování EU

Užitek politika z rozšiřování EU je dán funkcí:

$$U_i^+(X, R, V, G),$$

kde X je koš spotřebních komodit, R je reputace politika, V jsou šance na znovuzvolení a G jsou politické cíle.

Předpokládejme, že se reputace odvíjí od velikosti společenství, které politik zastupuje. Při rozšíření společenství stoupne reputace, tedy i užitek politika. U politických cílů (G) to tak není. U „euroskeptických“ politiků může užitek po rozšíření (ale i po prohloubení integrace) klesnout, u „eurooptimisticky“ naladěných stoupnout. Z definice však vyplývá, že kdyby si politik nesliboval zvýšení svého užitku po rozšíření Unie, rozšíření by nepodporoval.

Lze vyslovit hypotézu, že sklon podporovat rozšíření Unie je větší u politických elit než u samotných občanů, tj. $\emptyset p_i^p > \emptyset p_i^c$. Pokud sklon k rozšiřování závisí na příjmu (ΔI), pak lze předpokládat, že politik v kandidátské zemi díky rozšíření o práci pravděpodobně nepřijde, neboť vznikne nová rozhodovací úroveň, ale staré zůstanou zachovány, což zvyšuje jeho šance na zvolení do některého z evropských úřadů či na znovuzvolení do některého z národních úřadů kvůli menší konkurenci mezi politickými insidery.

Nerovnice $\emptyset p_i^p > \emptyset p_i^c$ je v souladu s empirickým pozorováním, kdy sklon podporovat rozšíření podle sociologických průzkumů mezi obyvatelstvem EU nebyl příliš velký, zatímco u politické elity na Západě byl větší. Tato analýza umožňuje vysvětlit uvedený jev: pro politiky v dosavadních členských státech je rozšíření EU příležitostí ke zvýšení moci nad větším politickým celkem, pokud sedí v některé z evropských institucí, nebo vyhoví poptávce evropské politické elity po rozšíření.

Ačkoli ne všichni politici v dosavadních členských státech zasedají v evropských institucích, vliv „evropské lobby“ v jejich zemích je tak silný, že si nedovolí proti rozšíření aktivněji protestovat. Např. španělský ministr financí může zvýšit své šance na znovuzvolení nikoli tím, že bude podporovat rozšíření EU, ale že bude minimalizovat náklady, plynoucí z rozšíření pro jeho vlastní zemi.

Loužek (*Loužek, 2004 a*) vysvětluje motivy politiků ve starých členských státech, při čemž bere v úvahu i rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Kvantitativní analýzou hlasovacích indikátorů (Banzhafova indexu, Colemanova indexu a podílu zemí na většinových koaliciích) dospívá k závěru, že se hlasovací síla podle koaličních indikátorů liší od jednoduché relativní síly.

Není pravda, že by stávající členové museli na rozšíření Unie „prodělat“ z hlediska své schopnosti ovlivnit rozhodování uvnitř EU. Koaliční indikátory při rozšíření Evropského parlamentu či Evropské rady klesají, nepropadají se však o tolik jako relativní síla. Německo má větší zájem o rozšíření než ostatní země, protože jeho podíl na koaličních indikátorech se snižuje relativně nejméně.

Rozšiřování EU z pohledu teorie her

Rozšiřování EU lze uchopit z pohledu teorie her – buď jako kooperativní hru, při níž stávající členové a kandidátské země vyjednávají podmínky vstupu s cílem uskutečnit rozšíření, či jako nekooperativní hru, v níž některé zájmové skupiny hrají způsobem, který má vést k neprovedení rozšíření (nacionalistické kruhy apod.). Dilema politické rétoriky v přistupujících zemích i ve stávajících členských státech zobrazuje následující tabulka.

Věžňovo dilema politické rétoriky

		Postoj kandidátů ke vstupu do EU	
		Nadšení	Skepse
Dosavadní členové: rozšíření EU	Urychlovat	(3,3)	(1,4)
	Zdržovat	(4,1)	(1,1)

Snaha politiků v dosavadních členských státech urychlit rozšíření EU spolu s „nadšením“ přistupujících kandidátů by mohla mezinárodní situaci dovést ke vcelku příznivé situaci (3,3). Je problémem, že se na obou stranách politické elity nacházejí „černí pasažéři“: část politiků ve stávajících členských, ale i kandidátských státech může být totiž v pokušení jednat co nejdéle zdržovat, aby vylepšila vyjednávací pozici své země při rozšíření.

Situace (4,1) nastává, když politici ve stávajících zemích „zneužijí“ nadšení svých kolegů na východě a vynutí si potupné podmínky vstupu. Situace (1,4) naopak vyjadřuje, že politici v kandidátských zemích „obebráli“ své kolegy na Západě a vyjednali pro svou zemi lepší podmínky. Pokud však obě strany hrají nekooperativně, pak je však tato hra může přivést k oboustranně nevýhodné situaci (1,1).

O tom, zda bude partner hrát kooperativně či nekooperativně, spekuluji politici i uvnitř vlastní národní politické elity. Tabulka Analytické roviny v mezinárodních vztazích (viz s. 90) ukazuje, že skepse či zdržování rozšíření nemusejí znamenat to, že si politici vstup

do EU či rozšíření Unie inherentně nepřejí. Někdy mohou používat zdržovací taktiku, aby vylepšili podmínky vstupu pro vlastní zemi, nebo zaujali výhodnou pozici na vnitropolitické scéně.

Odlíšné zájmy v přístupových jednáních

Kandidátské země	Stávající členové
↑ TR	↓ TR
↑ TX	↓ TX
↑ Ex	↓ Im

Tabulka ukazuje, že se s blížícím rozšířením stupňuje tlak stávajících členů na snížení dotací a transferů (TR) pro nové členy, aby snížili dodatečné daně (TX) pro své občany, a tak mohlo dojít k rozšíření. Výnosy kandidátských zemí tak budou pravděpodobně menší než původně zamýšlené (omezené zemědělské dotace, minimální transfery, ome-

zený pohyb pracovních sil apod.). Existuje výhoda volného trhu, která však z velké části existovala již před rozšířením.

Výsledky vyjednávání se budou blížit k situaci, kdy stávající členové příliš „neztratí“ a noví členové nic moc nedostanou. Fiskální přerozdělování je v lepším případě hrou s nulovým součtem, v horším případě hrou se záporným součtem díky nákladům mrtvé váhy, plynoucí z přerozdělování; národní státy platí příspěvky do bruselského centra, které se přerozdělují na nejrůznější programy zemědělské, strukturální apod. Tyto náklady přerozdělování nejsou nenulové.

Tlak zájmových skupin

Až dosud jsme předpokládali, že hlavními aktéry rozšiřování jsou občané a politici. Teorie veřejné volby však přináší na scénu ještě jedny významné aktéry – zájmové skupiny. Rozšiřování EU, popřípadě jeho načasování je pak výsledkem střetů zájmů různých skupin pro a proti rozšíření, mocí těchto zájmů ovlivňovat politický proces a znalostí, s jejichž pomocí ovlivňují vlády věci v Unii a v kandidátských zemích (*Labouťková – Vašíček, 2003*).

Standardní teorie konkurence mezi zájmovými skupinami podle Beckera (*Becker, 1983*) předpokládá, že politiky jsou schvalovány především ve prospěch těch skupin, jejichž zájmy jsou relativně koncentrované (jako např. výrobci), proti rozptýleným či nejistým zájmům (jako např. spotřebitelů). V případě rozšíření EU to znamená, že silnější vliv na ně měly spíše obchodní lobby než prostí občané jako spotřebitelé.

Někteří oponenti rozšíření EU jak v Unii, tak i v kandidátských zemích využívali ekonomickou rentu, plynoucí z tržních selhání nebo prostřednictvím ochrany celní či obchodní politiky. Jiní byli k rozšíření zdrženliví, protože těžili z „politické renty“ vzhledem k vlivu, který vykonávají na politický proces na národní úrovni a který může být při rozšíření ztracen.

Mayhew (*Mayhew, 1998, s. 344*) vyslovil názor, že zatímco výnosy z rozšíření jsou rozděleny přibližně rovně pro různé zájmy na obou stranách, ztráty jsou daleko více koncentrované na zvláštní skupiny nebo regiony. Existuje proto podle jeho názoru pravděpodobnost, že síly proti rozšíření vyvinou efektivnější kampaň než ti, kdo jsou pro rozšíření. Autor však podceňuje prostředky zastánců rozšíření, které plynou z vládních i unijních zdrojů, na něž odpůrci rozšíření nedosáhnou.

Hráči v Unii, kteří ovlivňují proces rozšíření, jsou vlády členských států, regionální správy, organizace zaměstnavatelů či investorů, sektory jako zemědělství nebo ocelářství, odbory a řada nevládních organizací. Někteří z těchto hráčů se obávají ztráty ekonomického či politického vlivu, a proto rozšíření zdržovali. Jiní naopak rozšíření aktivně podporovali.

Jednou z vlivných sektorových lobby je zemědělství. Pohled na Společnou zemědělskou politiku ukazuje, že jde o lobby velmi efektivní. Na rozšíření Unie může být právem nahlíženo jako na hrozbu pro malé farmáře ve Společenství. Ačkoli zemědělská lobby by-

la oslabena již dříve liberalizací obchodu se zemědělskými produkty v rámci Světové obchodní organizace (WTO), obecně farmáři v Unii podporovali rozšíření nejméně, nebo mu dokonce oponovali.

Jinými odvětvovými skupinami, které mohou oponovat rozšíření, jsou průmyslové obory, jako je ocelářství, chemické podniky, textilní průmysl a výrobci produktů s nízkou předanou hodnotou (*Pijnenburg, 1998*). Avšak společnosti jako ABB, Pilkington, Volkswagen, Fiat, Lucchini, General Motors, ICL, Thomson, Philips či ING jsou hlavními investory v kandidátských zemích, takže rozšíření podporovaly.

Zdržlivost či nesouhlas s rozšířením panoval mezi odborářskými bossy, kteří se obávali přílivu levné pracovní síly. Vliv této zájmové skupiny se projevil v přechodných obdobích na pohyb pracovní síly u řady dosavadních členských států, zejména u těch, které bezprostředně sousedí s novými členy.

Vedle klasických zájmových skupin vystupovaly v rozšíření s rozdílnými zájmy i národní vlády s ohledem na rozpočtové platby a transfery. Čistí přispěvatelé – Německo, Rakousko, Švédsko, Nizozemsko a Spojené království – chtěli sdílení nákladů na rozšíření s dalšími členy. Čistí příjemci, včetně relativně bohatého Dánska, chtěli udržet transfery z unijního rozpočtu na dosavadní úrovni, a proto za rozšíření příliš nebrojili. Zdržlivé k rozšíření bylo Španělsko, Portugalsko a Řecko, které dosud čerpaly citelné sumy ze strukturálních fondů.

Stejně jako v dosavadních členských státech existovaly i v kandidátských zemích různé zájmové skupiny, které rozšíření Unie, respektive vstup do ní, vítaly nebo nevířily. Zdržlivost projevovali někteří zástupci odborů, pro něž díky vstupu poroste konkurence z východu, i část průmyslové lobby. Ačkoli ani v rámci politické elity nebyly preference jednoznačné, byla podpora rozšíření v kandidátských zemích poměrně silná.

Citlivě byla v zemích střední a východní Evropě vnímána otázka ztráty suverenity, na niž si tyto státy vzpomínají v rámci komunistického bloku (*Klaus, 2001*). Někteří lidé mají pocit, že poprvé, co měli reálnou moc vytvářet svou budoucnost ve stabilních demokraciích, opět předávají pravomoci legislativní, výkonné i soudní na úroveň, kde o ni budou moci spolurozhodovat jen zčásti nebo vůbec.

* * *

K rozšiřování EU existuje v literatuře řada deskriptivních studií. Skutečných nosných teoretických vysvětlení však příliš nabídnuto nebylo. Konstruktivisté se pokusili vysvětlit vytváření evropské identity, zatímco „racionalisté“ sledovali zájmy států jako hlavních aktérů. Teorie veřejné volby umožňuje nahlédnout do evropské integrace a rozšiřování neméně plodně, protože se zaměřuje na zájmy klíčových hráčů – politiků.

Teorie racionální volby (Moravcsik) je cennou inspirací pro teorii veřejné volby aplikovanou na mezinárodní vztahy. Přesto ji nelze přijmout bez výhrad. Arrowův teorém aplikovaný na mezinárodní vztahy ukazuje, že nemusí existovat způsob, jak seřadit preference bez porušení principu tranzitivity. Ani mezivládní vyjednávání nezajišťuje dokonalý pareto-efektivní výsledek, i když je nesporné, že supranacionální diktát by byl ještě horší.

Teorie veřejné volby nepolemizuje s „bohulibostí“ či „nebohulibostí“ evropské integrace, nýbrž argumentuje, že integrace vyplývá z individuálních motivací a zájmů. To neznamená, že bychom za určitých okolností při analýze nemohli považovat jednání vlády za národní zájem. Nelze však zapomínat, že politici nejsou altruističtí a že národní či evropské zájmy sledují jen částečně.

Srovnání užitků politika a občana z rozšiřování EU ukazuje, že zatímco užitková funkce občana je tvořena spotřebitelskými preferencemi a limitována příjmem, vstupují do užitkové funkce politika i politické cíle, faktor reputace a šance na znovuzvolení. Odlišnost užitkových funkcí umožňuje vysvětlit, proč politici v původních členských státech rozšíření podporovali, ačkoli veřejnost mu příliš nakloněna nebyla.

Politici v kandidátských zemích rozšíření podporovali, protože vznikla možnost „umísť se“ do některého z evropských úřadů, nebo se zvýšily jejich šance na znovuzvolení na národní úrovni (menší konkurence mezi politickými insidery). Pro politiky v dosavadních členských státech je rozšíření EU příležitostí ke zvýšení moci nad větším politickým celkem, pokud sedí v některé z evropských institucí, nebo vyhoví poptávce evropské politické elity po rozšíření.

Rozšiřování EU lze uchopit i z pohledu teorie her – buď jako kooperativní, nebo nekooperativní hru mezi politickými elitami v členských či kandidátských státech. Nadšení a skepse v kandidátských zemích a zdržování či podpora rozšíření v dosavadních členských státech vytvářejí matici podobnou věžňovu dilematu. Rozšíření lze vysvětlit i tak, že vyhovuje poptávce vlivných zájmových skupin.

Literatura

- Arrow, K. J. (1951): *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley and Sons, 1951.
- Avery, Graham (1996): Rozšiřování Evropské unie – jak jsou vedena jednání o přistoupení. *Mezinárodní vztahy*, rok 1996, číslo 1, s. 20–28.
- Baldwin, R. – Francois, J. – Portes, R. (1997): The costs and benefits of Eastern enlargement – the impact on the EU and Central Europe. *Economic Policy*, No. 24 (1997), s. 125–176.
- Barnes, I. – Barnes, P. M. (1995): *The Enlarged European Union*. London – New York: Longman, 1995.
- Becker, G. (1983): A Theory of Competition among Pressure Groups. *Quarterly Journal of Economics*, No. 98 (1983), s. 372–399.
- Brown, Tony (1996): Názory na další rozšiřování Evropské unie. *Mezinárodní vztahy*, rok 1996, číslo 1, s. 29–35.
- Buchanan, James (1965): An Economic Theory of Clubs. *Economica*, Vol. 32 (1965), No. 125, s. 1–14.
- Buzan, Barry (2001): Zkoumání problémů analytických rovin v mezinárodních vztazích. In: Booth, Ken – Smith, Steve: *Současné teorie mezinárodních vztahů*. Brno: CDK, 2001.
- Clarke, L. (2003): EU enlargement – construction labour relations as a pilot. Brussels: Reed Business Information, 2003.
- Dannreuther, R. (1997): *Eastward Enlargement – NATO and the EU*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier, 1997.
- Deutsch, Karl (1970): *Political Community at the International Level. Problems of Definition and Measurement*. Hamden – Connecticut: Archon Books, 1970.
- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper, 1957.
- Drulák, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003.
- Drulák, Petr (2000): Vývoj teorií evropské integrace. In: *Geneze a současnost evropské integrace*. *Acta oeconomica*, číslo 5. Praha: VŠE, 2000.
- Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (2003): *Evropská unie*. Brno: CDK, 2003.
- Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (eds., 2001): *Rozšiřování ES/EU*. Brno: CDK, 2001.
- Friis, L. – Murphy, A. (1992): The European Union and Central and Eastern Europe – Governance and Boundaries. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37 (1999), No. 2, s. 211–232.
- Grabbe, H. (2004): *The Constellations of Europe – How Enlargement Will Transform the EU*. London: Centre for European Reform, 2004.
- Hirsch, S. – Almor, T. (1996): *Outsiders' Response to European Integration*. Copenhagen: Handelshojskoleus Forlag, 1996.
- Hollis, Martin – Smith, Steve (2000): *Teorie mezinárodních vztahů. Interpretace a porozumění*. Brno: CDK, 2000.
- Holman, Robert a kol. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck, 1999.
- Christiansen, T. – Jørgensen, K. E. – Wiener, A. (1999): The Social Construction of Europe. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6 (1999), No. 4, s. 528–544.
- Jakš, Jaroslav (1997): Reformní strategie Evropské unie a východní rozšíření – Agenda 2000. *Mezinárodní vztahy*, rok 1997, číslo 4, s. 5–14.
- Janáčková, Stanislava (2002): Rozšiřování eurozóny – některá rizika pro dohánějící země. *Politická ekonomie*, ročník 50 (2002), číslo 6, s. 759–799.
- Karlas, Jan (2004): Liberalismus a velké teorie mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, ročník 39 (2004), číslo 2, s. 5–19.
- Kelstrup, M. – Williams, M. C. (eds., 2000): *International Relations Theory and the Politics of European integration*. London: Routledge, 2000.
- Klaus, Václav (2001): *Evropa – pohledem politika, ekonoma*. Praha: CEP, 2001.
- Klvačová, Eva (2003): Kultivace institucionálního rámce jako základní přínos vstupu ČR do EU. *Politická ekonomie*, ročník 51 (2003), číslo 2, s. 236–253.
- Königová, Lucie (2001): Teorie státní suverenity a praxe intervence. *Mezinárodní vztahy*, ročník 36 (2001), číslo 3, s. 41–58.

PŘÍLOHA: TEORIE VEŘEJNÉ VOLBY

- Laboutková, Š. – Vašíček, B. (2003): Zájmové skupiny, transformace a integrace do EU. In: Kadeřábková, Anna – Spěváček, Vojtěch – Žák, Milan (eds.): Růst, stabilita a konkurenceschopnost. Aktuální problémy české ekonomiky na cestě do EU. Praha: Linde, 2003, s. 88–93.
- Lippertová, Barbara (1998): Strategické otázky rozšiřování Evropské unie na východ po lucemburském summitu. Mezinárodní vztahy, rok 1998, číslo 2, s. 17–27.
- Loužek, Marek (2004 a): Indikátory hlasovací síly v Evropské unii. Politická ekonomie, ročník 52 (2004), číslo 3, s. 291–312.
- Loužek, Marek (2004 b): Nastává při rozšíření EU paradox nových členů? Politická ekonomie, ročník 52 (2004), číslo 6, s. 772–792.
- Loužek, Marek (2004 c): Rozšiřování EU z pohledu teorie veřejné volby. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2004.
- Loužek, Marek (2001): Spor o metodu. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2001.
- Mach, P. – Loužek, M. – Hampl, M. – Adrián, P. (2003): Víme, o čem budeme hlasovat? Newsletter CEP, květen 2003, s. 1–8.
- Mayhew, Alan (1998): Recreating Europe. The European Union's Policy Towards Central and Eastern Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Moravcsik, Andrew (1998): The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. London: UCL Press, 1998.
- Motamen-Scobie, H. (2002): Enlargement of the EU and the Treaty of Nice. Harlow: Financial Times, Prentice Hall, 2002.
- Nello, S. S. – Smith, K. E. (1998): The EU and Central and Eastern Europe. The Implications of Enlargement in Stages. Aldershot – Singapore – Sydney: Ashgate, 1998.
- Niskanen, W. A. (1971): Bureaucracy and Representative Government. Chicago: Aldine Press, 1971.
- Olson, Mancur (1965): Logic of Collective Action. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965.
- Padoan, P. P. (1997): Regional Arrangements as Clubs – the European Case. In: Mansfield, E. D. – Milner, H. V. (eds.): The Political Economy of Regionalism. New York: Columbia University Press, 1997, s. 107–133.
- Pijnenburg, B. (1998): EU Lobbying by Ad Hoc Coalitions – an Exploratory Case Study. Journal of European Public Policy, Vol. 5 (1998), No. 2, s. 303–321.
- Pitrová, Markéta (1999): Institucionální struktura EU. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- Preston, C. (1997): Enlargement and integration in the European Union. London: Routledge, 1997.
- Quaisser, Wolfgang – Hartmannová, Monika – Hönekopp, Elmar – Brandmeier, Michal (2000): Východní rozšíření Evropské unie – důsledky pro blahobyt a zaměstnanost v Evropě. Mezinárodní vztahy, rok 2000, číslo 3, s. 59–66.
- Rovná, Lenka (2001): Z historie evropské integrace. In: Kubát, Michal (ed.): Východní rozšíření Evropské unie. Východiska, stav, perspektivy. Brno – Praha: FSV UK – Mezinárodní politologický ústav MU – Europeum, 2001.
- Seidelmann, R. (1996): Erweiterung und Vertiefung der Europäischen Union. In: Nohlen, D. (ed.): Lexikon der Politik V. Die Europäische Union. München: C. H. Beck, 1996, s. 54–59.
- Schimmelfennig, Frank (2001): The Community Trap – Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. International Organization, Vol. 55 (2001), No. 1, s. 47–80.
- Schimmelfennig, Frank – Sedelmeier, Ulrich (2002): Theorizing EU Enlargement – Research Focus, Hypotheses, and the State of Research. Journal of European Public Policy, Vol. 9 (2002), No. 4, s. 500–528.
- Schmitter, P. (2001): Three Neo-functional Hypotheses about International Integration. International Organization, Vol. 55 (2001), s. 47–80.
- Sinn, H.-W. (1999): EU Enlargement, migration and lessons from German unification. University of Munich, Center for Economic Studies, working paper, No. 182, 1999.
- Smith, M. A. (200): Building a Bigger Europe – EU and NATO enlargement in comparative perspective. Aldershot: Ashgate, 2000.
- Stankovsky, J. – Plasser, F. – Ulram, P. A. (1998): On the eve of EU enlargement – economic developments and democratic attitudes in East Central Europe. Wien: Signum, 1998.
- Staňkovský, Jan (1996): Stav a perspektivy východního rozšiřování Evropské unie. Mezinárodní vztahy, rok 1996, číslo 1, s. 36–50.
- Šlosarčík, Ivo (2004): Přechodná období jako nástroj flexibility při rozšiřování Evropské unie. Mezinárodní vztahy, ročník 39 (2004), číslo 1, s. 50–69.
- Tullock, Gordon (1998): On voting – a public choice approach. Cheltenham: Edward Elgar, 1998.
- Tullock, Gordon – Buchanan, James M. (1962): The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy. Ann Arbor: University of Michigan, 1962.
- Urban, Luděk (2003): Česká republika na prahu Evropské unie. Politická ekonomie, ročník 51 (2003), číslo 3, s. 351–372.
- Vaubel, R. (1986): A Public Choice Approach to International Organization. Public Choice, No. 51 (1986), s. 39–57.
- Vaughan-Whitehead, D. (2003): EU Enlargement versus Social Europe? The Uncertain Future of the European Social Model. Cheltenham: Elgar, 2003.

- Wallace, H. (2000): EU Enlargement – a Neglected Subject. In: Cowles, M. G. – Smith, M. (eds.): Risk, Reforms, Resistance, and Revival. The State of the European Union, Vol. 5. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 149–163.
- Waltz, Kenneth (1979): Theory of International Politics. Reading MA: Addison – Wesley, 1979, s. 70–71.
- Widgren, M. (1995): National Interests, EU Enlargement and Coalition Formation. Four Essays on National Influence in the EU. Helsinki: The Research Institute of the Finnish Economy, 1995.
- Wildenmann, R. (ed., 1991): Staatswerdung Europas? Baden-Baden: Nomos, 1991.
- Witzová, Ivana: Jednání o přistoupení České republiky k Evropské unii: jak úspěšně? Mezinárodní vztahy, ročník 39 (2004), číslo 1, s. 70–87.

Poznámka

Stať je přetištěna z časopisu Mezinárodní vztahy, ročník 40 (2005), číslo 2, s. 5–23.